

УДК 94 (420) : 327.061 «1990/2016»

УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1990-2016 рр.)

Андрій Грубінко

Тернопільський національний економічний університет
Україна, 46020, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11
e-mail: gav_tnpu@yahoo.com

В умовах перебігу активної фази сучасної кризи системи європейської безпеки та міжнародних відносин загалом, найбільш показовим виразником якої став російсько-український конфлікт, постає необхідність критично дослідити історичний досвід східноєвропейської політики Європейського Союзу та його окремих держав-членів щодо країн колишнього СРСР. Ескалація міжнародної напруги та відновлення ознак «холодної війни», що спостерігаються від початку 2014 року, підтверджують стратегічне значення Східної Європи у системі безпеки континенту, життєву важливість демократичного розвитку пострадянських держав регіону (насамперед України) для безпеки Європи і світу, збереження цілісності ЄС як провідного учасника новітніх регіональних політичних та економічних процесів, який намагається розвивати власну систему Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (далі – СЗППБ).

З огляду на зазначене метою статті є дослідження участі Великої Британії як однієї з провідних держав Європейського Союзу в його східноєвропейській політиці у період 1991-2016 років у контексті розвитку зовнішньої політики та політики безпеки цього регіонального об'єднання.

Проаналізувавши історіографію проблеми констатуємо, що історія участі Великої Британії у реалізації східноєвропейської політики ЄС не була комплексно досліджена. У вітчизняній історичній науці відсутні спеціальні публікації. Певна інформація міститься насамперед у публікаціях українських вчених В. Крушинського, А. Мартинова, В. Халаджи, Н. Яковенко [1-4], які приділили окрему увагу відносинам ЄС з Росією та Україною, зарубіжних дослідників П. Корзун, Е. Трещенкова, Д. Кадієра, Т. Коула й ін. [5-8], де східна політика об'єднання зазвичай розглядається у загальному контексті спільної зовнішньої політики та політики розширення. Вплив Великої Британії на відносини ЄС з пострадянськими країнами представлений побіжно, що зумов-

лює необхідність та актуальність дослідження запропонованої теми.

Формування Європейського Союзу на початку 1990-х років, яке співпало із завершальним етапом дезінтеграційних процесів на Сході Європи та розпадом СРСР, поставило на порядок денний євроспільноти необхідність вироблення стратегії відносин з державами колишнього соціалістичного табору та країнами пострадянського простору, які здобули незалежність. Розробка політики ЄС щодо пострадянських країн Східної Європи, налагодження співпраці з ними стали невід'ємною частиною його зовнішньої політики та політики безпеки, особливо після надання перспективи членства державам Центральної Європи та Балтії.

Східноєвропейська політика Великої Британії формувалася у загальному контексті розвитку відносин країн Західної Європи і США з пострадянськими державами. Незважаючи на очікувану й апіорі бажану в умовах «холодної війни» перемогу, стрімка ліквідація Східного блоку й особливо розпад СРСР стали певною несподіванкою для західних політичних еліт. Згадаємо тісні контакти М. Тетчер з М. Горбачовим. Британський прем'єр-міністр була одним з головних пропагандистів «перебудови» на Заході та негативно сприймала дезінтеграційні процеси у СРСР. Британська сторона, як і інші західні країни й організації, надавали Радянському Союзу матеріальну допомогу. Захід вірив у можливість розвитку демократії та реформування радянської економіки на ринкових засадах [9]. Однак політичне чуття його лідерів вкотре підвело.

Після розпаду СРСР стратегічним завданням зовнішньої політики ЄС/ЄС стало забезпечення стабільності і безпеки на Сході Європи. Спільнота та її держави 31 грудня 1991 р. визнали незалежність колишніх радянських республік. Першість було надано Росії як правонаступниці СРСР, на яку покладалася роль гаранта стабільності у непередбачуваному регіоні. Інші вказані держави розглядалися як

«буфер» проти російського експансіонізму на захід. Тому їм відводили вагому роль, але за мінімуму підтримки і без реальних перспектив поглиблення співпраці.

На відміну від країн ЦСЄ, з якими на початку 1990-х років було укладено угоди про асоціацію, ЄС і держави-члени не поспішали виділяти великі кошти на допомогу пострадянським державам з метою приведення їх економіки та політичної системи до відповідності західним стандартам. Відновлення держав пострадянського простору цікавило країни й інституції об'єднаної Європи у тій мірі, в якій вони були дружніми демократичному Заходу і не становили загрози європейській безпеці. Специфічно британський інтерес лежав у геополітичній площині – недопущення надмірного посилення Росії на фоні відродження об'єднаної Німеччини та створення у перспективі домінуючого в Європі альянсу Німеччина – Франція – Росія, який міг нівелювати англо-американський вплив на континенті. Велику Британію, як і Захід загалом, цікавило збереження Росії як єдиного центру сили на теренах колишнього СРСР, чим можна пояснити наполягання на якнайшвидшому та фактично безумовному ядерному роззброєнні України й інших ядерних держав СНД [10, арк. 3]. Однак нестабільна політична й економічна ситуація у Росії, посилення неогегемоністських настроїв, війна у Чечні зумовили активізацію політики Великої Британії та Євросоюзу щодо інших пострадянських країн.

Водночас на теренах пострадянської Східної Європи не було держави, яка б стала у певній мірі зразком демократичного політичного й економічного реформування та антиподом Росії щодо прогресу у відносинах із Заходом. В Україні, Молдові та Білорусі, як і в Росії, в умовах соціально-економічної кризи на середину 1990-х років закріпилися по своїй суті антидемократичні корумповані державні режими на чолі з колишньою радянською політичною та господарською елітою, зрощеною з представниками нового капіталу специфічного місцевого зразка. При цьому, якщо політична верхівка України та Молдови декларувала європейський напрям зовнішньої політики, водночас орієнтуючись на традиційні зв'язки з Росією, то керівництво Білорусі проводило відкриту проросійську політику, нехтуючи можливостями відносин із Заходом.

Оскільки головну увагу ЄС зосередив на питанні розширення за рахунок країн ЦСЄ, нові незалежні держави опинилися на другому плані його східної політики. Лондон підт-

римав укладення УПС із зазначеними країнами (окрім Білорусі) як основний механізм розвитку співпраці Євросоюзу у 1990-х роках зі східними сусідами без перспективи членства. Фактично можемо констатувати, що відносини між сторонами були зведені до одностороннього впливу ЄС на країн-партнерів і визначення для них прийнятних рамок взаємодії. Лише наприкінці десятиліття по мірі розвитку СЗППБ відбулося прийняття стратегічних документів ЄС щодо пострадянських країн – Спільні стратегії щодо Росії та України (1999 р.). ЄС вперше висловив бажання спільно розвивати «стратегічне партнерство», яке у політичній частині зводилося до загальної необхідності «тіснішої співпраці сторін» щодо зміцнення стабільності та безпеки в Європі та світі, розвитку ефективного політичного діалогу [11; 12].

На початку 2000-х років британський уряд Т. Блера продовжив орієнтуватися на Росію як провідного партнера у регіоні пострадянської Східної Європи. Британський політичний істеблішмент був ладний виправдати політику російських партнерів у Чечні заради посилення власного впливу у міжнародній політиці, насамперед у системі взаємин провідних держав Європи. Брюссель також проголосив прагнення розвивати стратегічне партнерство з Москвою. Співпраця з іншими країнами регіону переживала застій у зв'язку з проблемами розвитку демократії та економіки. Європа зайняла пасивну позицію щодо розширення новітньої російської експансії на пострадянському просторі. Водночас спроби Москви реалізувати спільні з ЄС інституційні проекти у сфері безпеки закінчилися на рівні декларацій [2, с. 86]. Зокрема, за рішенням Римського саміту ЄС – Росія 6 лютого 2003 р. схвалено ідею формування спільного економічного, безпекового та гуманітарного простору, яка так і не була реалізована. У подальший стосунках росіяни вважали, що ЄС намагається нав'язати свій порядок денний співпраці і не бажали йти на компроміси [13, с. 22]. Європа зайняла пасивно-лояльну позицію до формування у Росії системи керованої демократії та посилення впливу Москви у системі європейської безпеки, що стало одним з чинників її наступної глибокої кризи.

На цьому фоні, з огляду на активну фазу чергового розширення ЄС, британсько-шведська урядова ініціатива про запровадження Європейської політики сусідства, висунута у 2002 році та затверджена Євросоюзом наступного року, мала суперечливий ха-

рактар – вперше сприяла включенню означених країн (окрім Росії) до окремого регіонального виміру зовнішньої політики ЄС і передбачала перспективи поглиблених відносин з ними, виключаючи можливість членства у перспективі. Об'єктам нової політики ЄС запропоновано частки внутрішнього ринку ЄС, поступової інтеграції та лібералізації, спрямованої на забезпечення вільного руху осіб, товарів, послуг і капіталів (т. зв. «чотирьох свобод»). Одночасне охоплення політикою сусідства країн Південного Середземномор'я, Близького Сходу та Східної Європи засвідчило другорядність для ЄС і провідних держав Західної Європи розвитку відносин з пострадянськими країнами. Виняток становила Росія як джерело енергетичних ресурсів. Країни, які бажали стати членами ЄС, наприклад Україна, перебували в однаковому становищі з учасниками програми, які априорі не мали шансів стати його членами через географічний чинник, наприклад з Ізраїлем. Така політика об'єктивно змусила країн-партнерів ЄС сприймати політику сусідства як альтернативу членства.

На практиці Європейська політика сусідства, що насамперед стала вимушеною реакцією Євросоюзу на зміну зовнішнього середовища після чергового розширення, виявилася неефективним зовнішньополітичним механізмом. У сфері безпеки ЄС, обмежений у військовому плані, не зміг істотно вплинути на вирішення жодного з тривалих конфліктів на своїй периферії, наприклад у Придністров'ї. Проявилася обмеженість виділеної для численних країн-сусідів допомоги. Головний акцент зроблено на розвиток транскордонного співробітництва і безпеки східних кордонів. Реальний інтерес Британії та країн Західної Європи у відносинах з ННД зводився до забезпечення контрольованості міграційних потоків з країн Азії та неконфліктного середовища на кордонах об'єднання, що засвідчила британська урядова ініціатива 2003 року про створення міграційних зон безпеки на території країн-сусідів Союзу, зокрема й України [14].

Велика Британія проявила єдність позицій з європейськими партнерами щодо неможливості подальшого розширення ЄС на країни Східної Європи у найближчій перспективі. Британську позицію визначали такі фактори: ситуативність і варіативність стратегічних державних інтересів у цьому регіоні; небажання загострювати відносини з європейськими партнерами, насамперед з Францією і

ФРН, які уже були напруженими через події навколо війни в Іраку; покращення двосторонніх відносин з Росією. Загалом низький інтерес британського уряду до пострадянських країн Східної Європи відповідав загальним тенденціям у зовнішній політиці Євросоюзу.

Демократичні революції у Грузії й Україні 2003-2004 років не спричинили кардинального перегляду відносин ЄС з цими країнами. Водночас посилення напруги у відносинах Євросоюзу й окремих західних держав (зокрема і Великої Британії) з Росією у другій половині 2000-х років сприяло активізації їх політики щодо країн пострадянського простору. Британське керівництво серед низки держав Співтовариства поставило вимогу перегляду його відносин з Росією після «п'ятиденної війни» Росії та Грузії у серпні 2008 року. Напружені російсько-британські відносини та загальна нерішучість зовнішньої політики уряду Г. Брауна робили неможливим виконання Лондоном посередницьких функцій з розв'язання конфлікту. Одним з наслідків конфлікту стало запровадження у 2009 році програми ЄС «Східне партнерство» як механізму посилення політики сусідства. Вона надавала перспективи лібералізації візового режиму, створення зони вільної торгівлі та підписання угод про асоціацію з пострадянськими східноєвропейськими країнами, до когорти яких долучили держави Закавказзя. Передбачено участь країн-партнерів у місіях та операціях у рамках Спільної політики безпеки та оборони Євросоюзу.

Британський уряд підтримав програму, але цього разу не був ініціатором новел у східній політиці ЄС, віддавши ініціативу ФРН. Східна Європа не перебувала у центрі уваги першого уряду Д. Кемерона, який проголосив політику відновлення сфери британських інтересів за межами Європи. Основна увага офіційного Лондона на найближчій периферії Європи у 2010-2012 роках була зосереджена на регіонах Півночі Африки та Близького Сходу у контексті розгортання революційних подій «Арабської весни». Міжнародна військова операція у Лівії у 2011 році, в якій активну роль відіграли війська Сполученого Королівства, засвідчила пріоритет атлантичних зобов'язань країни над суто європейськими. Британське керівництво надавало перевагу позиції визнання можливості членства країн Східної Європи в ЄС у довгостроковій перспективі. Загалом східна політика Євросоюзу продовжувала формуватися з огляду на від-

носини окремих його держав-членів з Росією та залишалася периферійною складовою СЗППБ ЄС. Все ще спостерігалася недооцінка ролі та значення цього регіону у зовнішній політиці Британії, яка у другій половині 2000-х років втрачала вплив на східну політику ЄС.

Російсько-український військово-політичний конфлікт, що розпочався весною 2014 року, засвідчив невдачу політики «Східного партнерства» як наслідок загального політичного прорахунку ЄС і його провідних держав-членів, який полягав насамперед у недооцінці конфліктного потенціалу міжнародних відносин на Сході Європи й агресивних намірів Кремля. Лише політична криза в Україні та військова агресія Росії на її території повернули увагу уряду Д. Кемерона до проблем Східної Європи. Лондон виступив активним прихильником запровадження санкцій Євросоюзу проти Москви та підтримав підписання угод про асоціацію з Україною, Молдовою і Грузією, відіграв важливу роль у переконуванні інших держав-членів Євросоюзу, зокрема, Німеччини, що вони повинні прийняти заходи економічного тиску на Росію [15, с. 7]. Однак непрості відносини Лондона та Москви, тісні союзницькі відносини з США і провідні позиції ФРН у східній політиці ЄС, конфронтаційна політика уряду Д. Кемерона щодо Євросоюзу вилучили британський уряд з кола переговорників з врегулювання російсько-українського конфлікту.

Отже, незважаючи на вагоме стратегічне значення регіону Східної Європи, його роль як з боку ЄС, так і Великої Британії завжди недооцінювалася. Відносини Євросоюзу з пострадянськими країнами Східної Європи перебували на другорядному плані зовнішньої політики Великої Британії, яка історично причетна до розробки основних засад політики об'єднання у регіоні. Водночас специфічна європейська політика Лондона стала однією з причин політичної та військової слабкості об'єднання на міжнародній арені. Історична політика британський урядів щодо стримування розвитку військово-політичних можливостей ЄС на догоду інтересам НАТО і США сприяла виключенню об'єднання з когорта потенційних класичних центрів сили у сучасній світовій політиці. Брак силової компоненти та відмова від надання чітких перспективи членства окремим пострадянським країнам, які цього бажають, стали однією з основних причин слабкості східноєвропейської політики ЄС, як так і не змогла забезпечити належний вплив Співтовариства у регіоні. Бездіяль-

ність різнопланових структур і механізмів СЗППБ ЄС на Сході Європи стала наслідком відсутності політичної волі у керівництва держав-членів об'єднання та недооцінки відносин із вказаними державами у його зовнішній політиці. Навіть в умовах військової агресії в Україні східна політика ЄС традиційно продовжує формуватися через призму відносин з Росією та залишається периферійною складовою СЗППБ.

За умов виходу Великої Британії з ЄС єдиним реальним каналом її впливу на міжнародну ситуацію на Сході Європи стануть механізми Атлантичного Альянсу за підтримки США. Зрештою це стало вибором самого британського істеблішменту, який знехтував можливостями очолити СЗППБ і наповнити його дієвими військово-політичними ресурсами. ЄС без Британії вигідний Росії. Завершення процесу «Brexit» призведе до однозначного послаблення позицій держав Східної Європи в їх прагненні стати повноправними членами Євросоюзу. Внаслідок виходу з ЄС Велика Британія втратить свій найефективніший механізм співпраці з державами широкого простору Центрально-Східної Європи, які вже стали, або прагнуть стати членами Співтовариства у перспективі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: монографія / В.Ю. Крушинський. – К., 2003. – 214 с.
2. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.). Погляд з України: монографія / А.Ю. Мартинов. – К.: Інститут історії НАН України, 2009. – 262 с.
3. Халаджі В.В. Європейська політика сусідства: роль та місце України: монографія / В.Халаджі, Н.Яковенко; наук. ред. А.І. Кудряченко. – К.: Наук. світ, 2012. – 218 с.
4. Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія / Н.Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
5. Корзун П.А. Восточное направление «политики соседства» Европейского Союза: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития» / П.А. Корзун. – М., 2010. – 25 с.
6. Трещенков Е.Ю. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002-2012): монография / Е.Ю. Трещенков. – СПб: Свое издательство, 2013. – 402 с.
7. Cadier D. Is the European Neighbourhood Policy a substitute for enlargement? / D. Cadier // The Crisis of EU Enlargement. IDEAS Special Report SR018. – London: LSE IDEAS, Nov. 2013. – P. 52-58.
8. Cole T. The UK must stand tall in EU neighbourhood [Електронний ресурс] / T. Cole // British influence. – 2015. – July 10. – Режим доступу: http://www.britishinfluence.org/the_uk_must_stand_tall_in_eu_neighbourhood
9. Braithwaite R. Gorbachev and Thatcher. Witness Remarks / R. Braithwaite // Journal of European Integration History. – 2010. – No 1. – P. 31-44.
10. Про політику Великої Британії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист). Грудень 1993 року / Відділ державного архіву МЗС України, м. Київ, ф.3У, оп.2

спр.110, арк. 2-7.

11. Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia [Електронний ресурс] / European Commission. Trade. – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/november/tradoc_114137.pdf

12. European Council Common Strategy of 11 December 1999 on Ukraine. (1999/877/CFSP) [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Communities. – L 331/109. – 23.12.1999. – Режим доступу: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/ukEN.pdf>

13. The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine

/ House of Lords European Union Committee. 6th Report of Session 2014-15. – London: The Stationery Office Limited, 2015. – HL Paper 115. – 123 p.

14. Рукомед Р. Европейский Союз на рубеже структурных преобразований [Електронний ресурс] / Р. Рукомед // ZN.UA. – 2003. – 4 июля. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/evropeyskiy_soyuz_na_rubezhe_strukturnyh_preobrazovaniy.html

15. Europe after Brexit: Unleashed or undone? / [by I. Bond, S. Besch, A. Gostyńska-Jakubowska, R. Korteweg, C. Mortera-Martinez, S. Tilford]. – London: Centre for European Reform, April 2016. – 15 p.

Грубінко Андрій Участь Великої Британії у Східноєвропейській політиці Європейського Союзу (1990-2016 рр.)

У статті представлено результати дослідження проблеми участі Великої Британії у східноєвропейській політиці ЄС у 1990-2016 роках. Показано особливості політики ЄС щодо пострадянських країн Східної Європи, роль Великої Британії у цьому процесі. Автор стверджує, що, незважаючи на вагому стратегічну роль регіону Східної Європи, його значення ЄС і Британією завжди недооцінювалося. Послаблення впливу цієї країни на східноєвропейську політику ЄС матиме негативні наслідки для євроінтеграційних прагнень країн регіону, насамперед України.

Ключові слова: Велика Британія, ЄС, східноєвропейська політика, пострадянські країни, Спільна зовнішня політика і політика безпеки, Росія

Грубинко Андрей Участие Великобритании в Восточноевропейской политике Европейского Союза (1990-2016 гг.)

В статье представлены результаты исследования проблемы участия Великобритании в восточноевропейской политике ЕС в 1990-2016 гг. Показаны особенности политики ЕС в отношении постсоветских стран Восточной Европы, роль Великобритании в этом процессе. Автор утверждает, что, несмотря на весомую стратегическую роль региона Восточной Европы, его значение ЕС и Великобританией всегда недооценивалось. Ослабление влияния этой страны на восточноевропейскую политику ЕС будет иметь негативные последствия для евроинтеграционных устремлений стран региона, прежде всего Украины.

Ключевые слова: Великобритания, ЕС, восточноевропейская политика, постсоветские страны, Общая внешняя политика и политика безопасности, Россия

Hrubinko Andrii Britain's Participation in the Eastern European Policy of the European Union (1990-2016)

The article presents results of research the problem of participation the UK in Eastern European policy of European Union during 1990-2016 years. Features of the European Union's policy towards the post-Soviet countries of Eastern Europe, the United Kingdom's role in this process are described. The influence of the Russian factor on the test vector of the European Union's foreign policy, in particular, variable dynamics in Russian-British relations are represented. The role and interests of the UK in adoption the EU's program «European neighbourhood policy» and «Eastern partnership» are analysed. The author argues that, in general, relations with the former Soviet countries had a secondary importance in foreign policy of the EU and the UK. Despite the significant strategic role of Eastern Europe region, the European policy has always been underestimated by both actors. Weaknesses the Eastern European policy of the EU as a component of its Common Foreign and Security Policy in the context of current crisis of European security system are indicated. Weakening of the British influence on the EU's Eastern European policy is pronounced. It will have negative consequences for European integration aspirations countries of the region. Output of the United Kingdom from the EU due to the completion of the «Brexit» process will lead to the weakening of Eastern European States in their quest to become full-fledged members of the European Union. London will lose it most effective mechanism of cooperation with Central-Eastern states, which became or aspire to become members of the Community in the future.

Keywords: UK, EU, Eastern European politics, post-Soviet countries, Common Foreign and Security Policy, Russia

Рецензенти:

Тодоров І.Я., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., доцент

Надійшла до редакції 22.10.2016 р.